

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยเรื่อง “ศึกษาพฤติกรรมนากใหญ่จุ่มขน ความสัมพันธ์ที่มีต่อระบบนิเวศน์ป่าพรุ และวิถีชีวิตของชาวบ้าน เพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ บ้านกุจำ ตำบลไพรวัน อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส” มีวัตถุประสงค์ในการวิจัย 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาพฤติกรรม วงจรชีวิต และความสัมพันธ์ระหว่างนากใหญ่จุ่มขนกับระบบนิเวศน์ป่าพรุโต๊ะแดง 2) เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์นากใหญ่จุ่มขนเพื่อจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนที่ประกอบอาชีพในพื้นที่ป่าพรุโต๊ะแดง

กระบวนการวิจัย มุ่งเน้นประเด็นการศึกษาถึงพฤติกรรม วงจรชีวิต และความสัมพันธ์ระหว่างนากใหญ่จุ่มขนกับระบบนิเวศน์ป่าพรุสิรินธรเป็นประเด็นแรก ก่อนที่จะเชื่อมโยงไปสู่การอนุรักษ์ โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยว ดังนั้น วิธีการวิจัยจะเป็นการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) เพื่อให้ทราบถึงข้อมูลการใช้ชีวิตของนากใหญ่จุ่มขน การเก็บหลักฐานเชิงประจักษ์ (Evidence Research) อันบ่งชี้ถึงแบบแผนการดำรงชีพของนากใหญ่จุ่มขน การศึกษาบริบทแวดล้อมและห่วงโซ่อาหาร (Environmental and Food Chain) ที่เชื่อมโยงไปถึงถิ่นอาศัย ถิ่นหากิน และรังนอน ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการรักษาสภาพแวดล้อมเพื่อเป็นถิ่นฐานของนากใหญ่จุ่มขน

ผลการวิจัย พบว่า นากใหญ่จุ่มขน (Hairy nosed Otter) ชื่อวิทยาศาสตร์ *Lutra sumatrana* หรือชื่อท้องถิ่นว่า นากทองแดง นากหัวปลาดุก นากตุหัง นากหนวด หมูน้ำ จัดเป็น สัตว์ป่าคุ้มครองประเภทที่ 1 และอนุสัญญาสัตว์ป่าหายาก ใกล้จะสูญพันธุ์อย่างยิ่ง (Critically Endangered Species - CITES) จัดเอาไว้ใน Appendix 2 มีถิ่นกำเนิดในเวียดนาม เขมร ประเทศไทย ลงไปจนตลอดแหลมมลายู สุมาตรา บอร์เนียว และชวา ก่อนหน้าปี ค.ศ.1998 เชื่อกันว่านากใหญ่จุ่มขนสูญพันธุ์ไปแล้ว จนกระทั่งมาพบตัวอีกครั้งในประเทศไทยและประเทศเวียดนาม จากนั้นได้ค้นพบเจอในป่าธรรมชาติของประเทศมาเลเซีย อินโดนีเซีย และกัมพูชา ตลอดจนถึงป่าในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในเชิงชีววิทยาของนากชนิดนี้ยังรู้กันน้อยมาก สภาพแวดล้อมที่ชอบอาศัยอย่างแหล่งที่ปลาชุกชุมพอที่จะเป็นแหล่งอาหารกำลังหมดไปอย่างรวดเร็ว จนกองทุนเพื่อการอนุรักษ์ของนาก (International Survival Fund) หรือ IOSF พยายามรักษาสายพันธุ์ไว้

การล่าเหยื่อตามธรรมชาติของนากใหญ่จุ่มขนหาอาหารโดยกระทุ้งน้ำทำเสียงดังให้ปลาดตกใจก่อนไล่ต้อน ใช้เท้าหน้าทั้งสองความหาปลา ใช้ปากคาบขึ้นมากินบนเนินดินเตี้ยๆ หรือเนินดินบนโคนต้นเสม็ดที่ไหลพ่นน้ำขึ้นมา แต่นากใหญ่จุ่มขนมักเลือกวิธีที่สบายกว่าจับปลาตามธรรมชาติด้วยการขโมยปลาที่ติดอยู่กับเครื่องมือประมงของชาวบ้านที่วางดักเอาไว้และสร้างความเสียหายให้แก่เครื่องมือประมงเหล่านั้นเป็นประจำ เป็นนักเลือกกิน โปรดปรานส่วนที่เป็นหัวปลามากกว่าส่วนหาง

กองมูลและการสร้างร่องรอยของนกใหญ่จุมูกขนโดยทั่วไปจะพบกองมูลนกใหญ่จุมูกขนพาดอยู่บนต้นไม้ ที่มีลักษณะเอนทำมุมกับพื้นน้ำหรือพื้นดิน บ้างก็พบกองมูลอยู่บนเนินดินริมน้ำ โคนต้นเสม็ด บนขอนไม้ล้มที่โผล่พ้นน้ำขึ้นมา กองมูลวางพาดตามแนวยาวของต้นเสม็ดและบริเวณต้นเสม็ดมีรอยตะกุก รอยเล็บของนกตัดเปลือกเสม็ดออกจนเป็นเศษเล็ก ๆ ซึ่งเป็นการบ่งบอกอาณาเขตของนกใหญ่จุมูกขนตัวนั้น ๆ หรือเรียกว่าการมาร์ค (marking)

การตามแกะรอยเท้าของนกใหญ่จุมูกขนทำได้ยากมาก เนื่องจากแหล่งที่อยู่อาศัยมีลักษณะเป็นพื้นที่น้ำท่วมขัง ตามพื้นเต็มไปด้วยเศษหญ้า ใบไม้ ใบเสม็ดแห้ง จะพบรอยเท้านกใหญ่จุมูกขนได้ชัดเจนที่สุดบริเวณรอบบ่อปลาของชาวบ้านในพื้นที่ โดยเฉพาะหลังจากขุดลอกบ่อปลาจะมีดินเลนที่ถมขึ้นมาเป็นคันดินใหม่ ๆ ซึ่งไม่แห้งและแข็งมากนัก หรือบริเวณคันดินจากการลอกคลองชลประทาน คันดินจากการยกร่องปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ปาล์มน้ำมันยางพารา ฯลฯ ก็อาจจะพบรอยเท้านกใหญ่จุมูกขนได้เช่นกัน

รูปทรงรอยเท้าหน้าของนกใหญ่จุมูกขน อู้งเท้ามีลักษณะค่อนข้างกลม เส้นผ่านศูนย์กลาง 0.8-2.1 เซนติเมตร ปลายนิ้วเท้าทั้งห้ามีเล็บแหลมคม จิกลงบนพื้นดินให้เห็นได้อย่างชัดเจนระหว่างนิ้วเท้ามีพังผืดเหมือนเป็ด ทำให้นกใหญ่จุมูกขนมีความคล่องแคล่วในขณะว่ายน้ำ เท้าหลังจะมีความยาวมากกว่าเล็กน้อย และอู้งเท้าก็จะยาวออกตามลักษณะของเท้าที่ยาวขึ้น

นกใหญ่จุมูกขนจะใช้เวลาในการนอนพักผ่อนหลังจากการล่าเหยื่อหาอาหาร โดยเลือกที่เป็นเนินดินเล็ก ๆ ซึ่งโผล่พ้นน้ำขึ้นมาบ้าง เป็นโคนต้นเสม็ดบ้าง หรือแม้กระทั่งขอนไม้ผุที่โผล่พ้นน้ำ ทั้งนี้ ต้องมีพื้นที่พอที่นกใหญ่จุมูกขนจะกลิ้งตัวหรือใช้ส่วนลำตัว ส่วนคอและหัวถูไปมากับขอนไม้หรือพื้นดินได้

นกใหญ่จุมูกขนเปรียบเหมือนตัวควบคุมระบบนิเวศ เป็นผู้บริโภคนำดับท้ายๆ ในห่วงโซ่อาหาร สภาพแวดล้อมที่นกใหญ่จุมูกขนอาศัยอยู่นั้น พบว่ามีสังคมพืช ประกอบไปด้วยพรรณไม้ที่มีลักษณะเด่น ได้แก่ ต้นเสม็ด ต้นคมบางสามเหลี่ยม ลำเทงกระจูด หม้อข้าวหม้อแกงลิง และเห็ดรา เป็นต้น สังคมสัตว์ จำแนกเป็น สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม อาทิ นกเล็กเล็บสั้น หนูชนิดต่างๆ ลิงแสม ฯลฯ สัตว์เลื้อยคลาน เช่น งูชนิดต่างๆ โดยเฉพาะ งูวงช้าง กิ้งก่า กิ้งก่าบิน ตุ๊กแก จิ้งจก จิ้งเหลน ตะกวด หรือเหี้ย ฯลฯ สัตว์ปีก ได้แก่ นกชนิดต่างๆ เช่น นกจำพวกนกกินปลี นกบั้งรอกใหญ่ธรรมดา เป็นต้น สังคมแมลงและผีเสื้อชนิดต่างๆ ตลอดจนจันเฒ่า และตะพาบน้ำ

การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าพรุโต๊ะแดงของชาวบ้านในพื้นที่มีหลากหลายอาชีพ และล้วนแต่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศที่นกใหญ่จุมูกขนอาศัยอยู่ เช่น การหาผลไม้ป่าอย่าง “หลุมพี” การหาปลาสวยงาม การตีผึ้งป่า และผึ้งที่เข้ามาทำรังในไม้พาดที่ชาวบ้านสร้างไว้ เป็นต้น แต่อาชีพที่มีผลโดยตรงต่อนกใหญ่จุมูกขน คือ อาชีพประมงพื้นบ้านในพื้นที่พรุ เพราะปลาและสัตว์น้ำ ต่างเป็นที่ต้องการของชาวประมงและนกใหญ่จุมูกขน จากการสัมภาษณ์ผู้อาศัยและใช้ประโยชน์ใกล้แหล่งหากินของนกใหญ่จุมูกขนจำนวน 32 คน พบว่า มีทัศนคติเชิงลบต่อนกที่เข้ามาขโมยปลาและสร้างความเสียหายให้กับเครื่องมือประมงพื้นบ้าน บ้างก็ทำลายพืชผลในนาข้าว จำนวน 16 คน คิดเป็นร้อยละ 50.00 ทัศนคติเป็นกลาง เนื่องจากประกอบอาชีพที่ไม่ได้เป็นปฏิปักษ์กับนกใหญ่จุมูกขน เช่น ทำสวนยาง ค้าขาย ขึ้นตาลโตนด ฯลฯ จำนวน 10 คน ร้อยละ 31.25 ทัศนคติเชิงบวก

แต่มุ่งหมายชีวิตนากใหญ่จุมุกขนตามความเชื่อ เช่น การเจียนอวัยวะเพศผู้มาตากแห้งแล้วแขวนที่เอวจะช่วยแก้ปวดเมื่อย เพิ่มสมรรถภาพทางเพศ หรือนำนวดนากมาพั้นนี้วแทนแหวนป้องกันถูกเงี่ยงปลาตุกแทง ฯลฯ จำนวน 2 คน คิดเป็นร้อยละ 6.25 มีทัศนคติเชิงบวกต่อการอนุรักษ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมเพียง 4 คน คิดเป็นร้อยละ 12.50

นากใหญ่จุมุกขนเลือกกินปลาประเภทกินเนื้อ เนื่องจากมีขนาดใหญ่ อย่างเช่น ปลากระสง ปลาช่อน ฯลฯ เนื้ออร่อยกว่าปลาประเภทกินพืชที่ตัวเล็กและมีเนื้อขมจากการกินแพลงตอนพืช อย่างเช่น ปลากระดี่หม้อ ปลาหมอจำปะ ฯลฯ จึงไม่แปลกกว่าจะมีปลากระดี่หม้อ ปลาหมอจำปะที่ทิ้งไว้โดยไม่ถูกกินหากมีปลาชนิดอื่นให้นากใหญ่จุมุกขนชอบที่จะเลือกกินมากกว่า สำหรับปลาผิวดิน จำพวกปลาไหล ปลาตุก ปลาไม่มีเกล็ด ที่ติดซุดตักปลา ความลื่นที่จับตัวปลาได้ยาก นากใหญ่จุมุกขนจะเลือกกินเป็นอันดับท้ายๆ

การใช้กัตหรืออวนดักปลาที่ใช้ในฤดูฝนหรือฤดูน้ำหลากนั้น นากใหญ่จุมุกขนจะทำความเสียหายให้กับเครื่องมือประมงชนิดนี้เป็นอันมาก เพราะเมื่อมีปลามาติดกัตหรืออวนดักปลาเท่ากับเป็นการเชื้อเชิญให้นากใหญ่จุมุกขนรีบตรงมาหา แล้วใช้ปากคาบกระซากทั้งปลาทั้งอวนฉีกขาดออกไปกินบนเนินดินบริเวณใกล้กัตหรืออวนที่วางไว้ เมื่อสำรวจความเสียหายจะพบรอยขาดเป็นรูขนาดใหญ่ ขาดเป็นทางยาว ยิงในกัตมีปลาติดมากเท่าใด อวนยิ่งถูกฉีกกัดเสียหายหนักมากขึ้น บางครั้งเสียหายจนซ่อมแซมไม่ได้จนต้องทิ้งและทำใหม่ ทางป้องกัน คือ เมื่อรู้ว่าพื้นที่ใดมีนากไม่ว่าจะสายพันธุ์ใดอาศัยอยู่ ก็หลีกเลี่ยงการใช้อวนหรือกัตดักปลาแล้วหันไปใช้เครื่องมือประมงชนิดอื่นเสีย

ในการสร้างห้างร้านสังเกตพฤติกรรมนากใหญ่จุมุกขนไว้สองแห่ง พร้อมซุดตักปลาไว้ล่อให้ปลาติดเพื่อให้นากใหญ่จุมุกขนตามเข้ามาอีกทอดหนึ่ง พบว่า นากใหญ่จุมุกขนเข้ามาลากลอบขโมยปลาจากซุดตักปลาที่วางไว้บ่อยครั้ง ตั้งแต่ความถี่ต่อเนื่องกันทุกวัน วันเว้นวัน และหนึ่งวันเว้นสองวัน ต่างจากช่วงที่ไม่ได้วางซุดตักปลา นากใหญ่จุมุกขนจะเข้ามา 1-2 วันแล้วจะหายตัวทิ้งห่างไปประมาณ 12 วัน จึงจะกลับมาอีกครั้ง

ภัยคุกคามอื่นที่มีผลต่อแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งหากินของนากใหญ่จุมุกขน ได้แก่ การตัดถนนผ่าน การสร้างอาคารขนาดใหญ่ทับพื้นที่หากิน ตัดขาดการข้ามฝั่งไปมาเพื่อหาอาหารและขยายพันธุ์ การบุกเบิกพื้นที่พรุเพื่อทำการเกษตร แหล่งอาหารเดิมของนากใหญ่จุมุกขนถูกทำลายและเพื่อความอยู่รอด อาจจะถูกลอบมาขโมยกินพืชผลการเกษตรและประมงจากการบ่อเลี้ยงปลา ซึ่งนำมาสู่ความขัดแย้งและกำจัดนากใหญ่จุมุกขนทั้งจนจำนวนประชากรลดลงเข้าขั้นวิกฤต

คณะผู้วิจัย

กันยายน 2553